

Dílčí studie pro Konceptci politiky vlády vůči nestátním neziskovým organizacím do roku 2020 na téma:

„Občanská společnost a definice NNO, vývoj, stav a trendy.“

Namísto úvodu

Ve svých vstupních úvahách o občanské společnosti a neziskových organizacích budeme vycházet z podle nás nezpochybnitelné axiomy, která tvrdí, že zdrojem, resp. generátorem neziskové společnosti jsou aktivní občané. Bez nich žádná občanská společnost neexistuje. V zemi, kde jsou lidé občansky pasivní, anebo jsou donuceni neziskové aktivity jenom předstírat, nelze o občanské společnosti mluvit. Pod občanskými aktivitami pak rozumíme aktivity občanů zaměřené na správu věcí veřejných.

Občanskou společnost tedy tvoří občané, kteří se dobrovolně podílejí na spravování věcí veřejných. Mohou tak činit mnoha způsoby, jedním z nich je angažovanost v neziskových organizacích. Angažovanost občanů v neziskových organizacích je kolektivně a formálně organizovaná. Probíhá formou členství a dobrovolnických aktivit pro tyto organizace a tvoří jen jednu ze čtyř základních oblastí občanské společnosti (viz Tab. 1), která nás však bude v následující analýze nejvíce zajímat.

Tab. 1 Čtyři oblasti občanské společnosti

	Spontánní	Formálně organizovaná
Individuální	Sousedská výpomoc, aktivismus všedního dne, virtuální aktivismus	Účast ve volbách, na zasedáních místního zastupitelstva
Kolektivní	Občanská sebeorganizace ad hoc	Členství a dobrovolnictví v NNO transakční aktivismus

Zdroj: vlastní analýza.

Už delší dobu vícero autorů zabývajících se občanskou společností upozorňuje na to, že neziskové organizace sice tvoří jeden celek (organizovanou občanskou společnost či neziskový sektor), nejde však o homogenní celek. Někteří z nich jdou dokonce tak daleko, že rozlišují různé druhy občanské společnosti podle charakteru neziskových organizací, které donich patří. Např. Foley and Edwards mluví o občanské společnosti I. a II. přičemž tu první podle nich tvoří organizace v oblasti welfare služeb (sociální, zdravotní, vzdělávací) a tu druhou zájmové organizace v oblasti sportu, kultury a rekreace (Foley and Edwards 1996). Hasenfeld a Gidron doplňují tuto kategorizaci o advokační organizace, které člení na občanskou společnost III.A, skládající se z tradičních advokačních organizací (jako jsou odbory) a občanskou společnost III.B, kterou tvoří nové advokační organizace reprezentující

nová sociální hnutí (Hasenfeld and Gidron 2005). Smyslem kategorizací tohoto typu je vytvořit nástroj pro analýzu vnitřní struktury občanského aktivismu.

Jiní autoři využívají kategorie či typy neziskových organizací jako faktor (nezávislou proměnnou), který ovlivňuje variabilitu společenských jevů souvisejících s občanskou společností, jako jsou např. motivace dobrovolníků (Janoski and Wilson 1995), míra a charakter důvěry (Sivesind, Pospíšilová, Frič 2013), sociální kapitál členů neziskových organizací (Stolle, Rochon 2001) nebo parametry demokracie (Uhlín 2009). Salomon a Sokolowski prostřednictvím kategorizace neziskových organizací zjišťovali diference v kompozici neziskových organizací, resp. v kvalitě neziskového sektoru v různých zemích (Salomon a Sokolowski 2001). V našem textu využíváme kategorizaci neziskových organizací obdobným způsobem, jen s tím rozdílem, že má sloužit k vytvoření plastičtějšího obrazu neziskového sektoru a ke sledování změn v kompozici jeho vnitřních segmentů v jedné zemi, tj. v České republice v období po pádu vlády komunistické strany.

Vytvořit všeobecně akceptovanou kategorizaci neziskových organizací je pravděpodobně nemožné už vzhledem k jejich velké rozmanitosti a specifikám, které jsou typické pro jednotlivé země a regiony. Většinou je jako analytický nástroj využívána dvoučlenná kategorizace neziskových organizací: „service“ and „expressive“ (Salomon a Sokolowski 2001), „self-oriented“ and „community-oriented“ (Janoski and Wilson 1995) nebo „advocacy“ and „recreational“ (Uhlín, 2009). V našem textu jsme se rozhodli využít podrobnější, tj. čtyřprvkovou kategorizaci, která se odvíjí od kombinace dvou kritérií: 1. funkčního zaměření a 2. sledovaného zájmu neziskové organizace.

V literatuře věnované analýze charakteru neziskových organizací je značná pozornost věnována jejich původu, příčinám jejich vzniku, poslání a funkcím, které ve společnosti plní. Množství autorů přichází s různými přístupy k identifikaci funkcí neziskových organizací. Výčet těchto funkcí se pohybuje od dvou do několika desítek.¹ Vedeni principem Occamovy břitvy můžeme funkce neziskových organizací zredukovat na dvě základní: servisní a advokační. První znamená poskytování služeb klientům, tj. přímé řešení veřejných problémů. Druhá funkce reprezentuje boj za práva, resp. obhajobu práv konkrétních skupin, společnosti či lidstva jako celku, tj. zasahování do rozhodování o řešení veřejných problémů (jak na úrovni jednotlivých veřejných politik, tak na úrovni velké, resp. stranické politiky). Neziskové organizace obvykle plní obě dvě funkce současně, nicméně jedna z nich v jejich činnosti převažuje, nebo je dominantní. To znamená, že primárním účelem neziskové organizace může být buď poskytovat služby, nebo ovlivňovat politiku. Proto můžeme neziskové organizace rozdělovat na servisní a advokační. Obě dvě základní funkce mohou neziskové organizace plnit buď dovnitř (v zájmu svých členů), anebo navenek (v zájmu veřejnosti, společnosti, lidstva ...). Znovu můžeme říct, že každá nezisková organizace sleduje mix těchto dvou zájmů, nicméně většinou jeden z nich v její činnosti převažuje a proto můžeme neziskové organizace členit na vzájemně a obecně prospěšné.

---

¹Snad nejpopulárnější z nich představuje kategorizace funkcí, s níž přišel Lester Salomon a jeho kolegové v r. 1999. Na základě podrobné analýzy literatury o neziskovém sektoru shrnují funkce neziskových organizací do pěti základních kategorií: 1. servisní, 2. inovační, 3. advokační, 4. expresivní a vůdcovská, 5. komunitní a demokratizační (Salomon et. al. 1999). Přehledný popis kategorizace funkcí neziskového sektoru od jednotlivých autorů viz Pospíšil and others 2009.

Kombinace principů funkčního zaměření a sledovaného zájmu definuje čtyři základní segmenty neziskového sektoru, resp. čtyři základní typy neziskových organizací, jež jsou obsaženy v Tab. 2. První tvoří „tradiční zájmové organizace“ (spolky a sdružení) v oblastech sportu, kultury, rekreace, komunitního rozvoje, z nichž mnohé byly založeny ještě před nástupem vlády komunistické strany v r. 1948. Druhý segment obsahuje „nové servisní organizace“ poskytující služby jako jsou sociální a zdravotní péče, vzdělávání, humanitární pomoc a charita, které mohly vzniknout až po pádu vlády komunistů. Do třetího segmentu patří „tradiční advokační organizace“, tj. odbory, zaměstnanecké svazy, profesní organizace (komory) a politické strany, které reprezentují stará politická hnutí typická pro industriální společnost. Poslední čtvrtý segment tvoří „nové advokační organizace“, tj. organizace nových sociálních hnutí, která se zabývají ochranou životního prostředí a práv zvířat, ochranou lidských a občanských práv (práv spotřebitelů, minorit apod.).

Tab. 2 Typologie neziskových organizací V ČR

Funkce:	Sledovaný zájem:	
	Vzájemně prospěšný	Obecně prospěšný
Servisní	1. Tradiční zájmové organizace - sport, - rekreace, - komunitní rozvoj, - zájmové spolky	2. Nové servisní organizace - sociální a zdravotní péče, - vzdělávání, - humanitární pomoc, charita
Advokační	3. Tradiční advokační organizace - odbory, - zaměstnanecké svazy, - profesní organizace (komory) - politické strany	4. Nové advokační organizace - ochrana životního prostředí a práv zvířat, - ochrana lidských práv, - ochrana neziskových práv (práv spotřebitelů, minorit...)

Zdroj: Frič, 1998: 7, upraveno.

Následující text se snaží ukázat, jak se aktuální vývojové trendy občanské participace projevují v jednotlivých segmentech občanské společnosti, jak se časem mění její vnitřní struktura (proporce jednotlivých segmentů), a jaké trendy občanského aktivismu jsou typické pro jednotlivé segmenty. V závěru studie se pokusíme nastínit možné přístupy veřejných politik diferencované dle jednotlivých segmentů neziskového sektoru. Trendy vývoje jeho základních parametrů (členství, dobrovolnictví, profesionalizace) po r. 1989 budeme sledovat především prostřednictvím dat získaných v reprezentativních sociologických výzkumech české populace.

Členství

Zatímco celkové údaje o vývoji počtu organizací ukazují na neustálou expanzi českého neziskového sektoru, údaje o členství vypovídají spíše o jeho úpadku. Celkový pokles členů neziskových organizací tedy není způsobený zanikáním těchto organizací v české společnosti. Organizace zůstávají a dokonce se množí, ale mají méně členů a (jak ukážeme níže) více zaměstnanců, než dříve. Od r. 1999 se počet neziskových organizací zvýšil téměř o polovinu, ale počet jejich členů se zmenšil o jednu třetinu. Celkový podíl členů neziskových organizací na populaci ČR klesl o 21 procentních bodů - z 59 na 38 %. A jak jsou na tom jednotlivé segmenty neziskového sektoru? Získaná data svědčí o jejich velmi nerovnoměrném vývoji.

Zatímco podíl členů nových, obecně prospěšných organizací se zvyšuje, podíl členů tradičních, vzájemně prospěšných organizací klesá a to docela rapidně. V případě tradičních advokačních organizací od r. 1995 do r. 2009 poklesl jejich podíl na populaci více než devítinásobně. Za stejné období klesl podíl tradičních zájmových organizací v populaci ze 48 na 34%. Tradičním advokačním organizacím se rapidně snižovala členská základna už od poloviny devadesátých let. Úroveň členství klesla také církvím. Nejrapidnější pokles členství v poslední dekádě zaznamenaly odbory - z 10% v r. 2002 kleslo na 3% v r. 2009 (CESES 2002 a Frič, Pospíšilová, VHD 2009). I počet masovějších akcí odborů začal na přelomu století klesat.

Tab. 3 Podíl členů jednotlivých typů neziskových organizací na celkové populaci ČR v letech 1995-2009

	1995	2002	2005	2008	2009
Tradiční advokační	37	10	6	9	4
Tradiční zájmové	48	47	38	45	34
Nové advokační	2	6	2	2	3
Nové servisní	2	7	6	8	8
Církevní	6	6	2	4	3

Zdroj: r. 1995 Frič, Goulli 2001, r. 2002-8 CESES N=2300 až 2500, r. 2009 Frič, Pospíšilová, VHD N=3811.

*Údaje v %.

Rychlejšímu růstu segmentu nových servisních organizací brání skutečnost, že český veřejný sektor si ještě stále ponechává ve vlastnictví naprostou většinu organizací, které tyto služby zabezpečují. Jde o tzv. příspěvkové organizace, které může zakládat jak stát, tak samosprávy krajů a obcí. Jejich počet časem neklesá, jak by se dalo čekat, ale naopak stoupá - v r. 1995 jich bylo zhruba tři tisíce, v r. 2004 jich však už bylo téměř dvanáct tisíc (Angelovská, Frič, Goulli 2009). Což jde proti převládajícím modernizačním trendům v oblasti veřejných politik. K privatizaci welfare služeb (v oblasti školství, sociálních a zdravotních služeb) došlo jen v malé míře a zásadně naráží na „nedostatek politické vůle“ privatizovat příspěvkové organizace v oblasti welfare služeb.

Tab. 4 Podíl členů neziskových organizací na populaci ČR starší 18 let

	1990	1999	2000	2002	2005	2008	2009
Podíl na populaci	76	59	52	47	35	42	38

Roller and others CDS1 1990 (N=1003), CDS2 2000 (N=2004), EVS 1999 (N=1908), CESES 2002 (N=2500), 2005 (N=2300), 2008 (N=2353), Frič, Pospíšilová VHD 2009 (N=3811)

*Údaje v %.

Nárůst členství v nových obecně prospěšných organizacích nedokázal vyvážit pokles členů v tradičních, vzájemně prospěšných organizacích. Trend poklesu členství v neziskových organizacích je tedy dominantním fenoménem organizované občanské společnosti, který nabývá poměrně hrozivých rozměrů (viděno z hlediska rozvoje neziskového sektoru).

Trvalá ztráta členství vypovídá o vzdalování se organizované občanské společnosti od běžného občana, resp. můžeme dokonce mluvit o paradoxním jevu vykořeňování neziskových organizací z veřejného života občanů. Neziskové organizace samozřejmě neodcházejí z veřejné scény, ale odcizují se potřebám občanského života běžného českého člověka. Navrátil a Pospíšil zaznamenávají tento fenomén v segmentu nových advokačních organizací a mluví o odstupování organizovaných občanských aktérů od občana a komunity. Podle nich občané cítí, že aktivity advokačních organizací nejsou v souladu s jejich názory a neodpovídají potřebám jejich občanského angažmá (Navrátil, Pospíšil 2012).

Členství klesá navzdory tomu, že počet neziskových organizací neustále stoupá (zatím nedošlo ke stavu nasycení v počtu neziskových organizací, dokonce ani v čase největší ekonomické krize). Dochází tedy k nárůstu neziskových organizací bez širší členské základny, což platí hlavně pro nové servisní organizace. To znamená, že slabá občanská zakořeněnost se týká hlavně tohoto typu organizací. Tradiční zájmové organizace jsou na tom z hlediska členství pořád lépe navzdory velkým ztrátám v členské základně.

Dobrovolnictví

Podíl dobrovolníků ve společnosti stagnuje² už od začátku devadesátých let. Podle údajů z Evropského výzkumu hodnot (EVS) v r. 1991 vykonávalo v České republice dobrovolnickou práci 29% populace (citováno dle Petrová Kafková, 2012, s. 219). Poněkud překvapivě se celkový podíl dobrovolníků od začátku devadesátých let až do současnosti téměř nezměnil. EVS z r. 2008 znovu uvádí hodnotu 29% a podobný aktuální podíl dobrovolníků pracujících pro neziskové organizace potvrzují i jiné výzkumy (např. Frič, Pospíšilová 2010).

Tab. 5 Vývoj podílu organizovaných dobrovolníků na celkové populaci v ČR

1991	1999	2005	2008	2009
29	33	27	29	30

Zdroj: EVS 1991, 1999, 2008, CESES 2005, Frič, Pospíšilová VHD 2009.

*Údaje v %.

Poslední měření v oblasti dobrovolnictví naznačují, že ani uvnitř neziskového sektoru časem nedochází mezi jeho jednotlivými segmenty k výraznějšímu pohybu dobrovolníků. Ze získaných dat (viz Tab. 6) lze usuzovat, že podíl dobrovolníků významně neklesá ani neroste u žádného typu neziskových organizací. K mírnějšímu poklesu počtu dobrovolníků došlo jen u tradičních zájmových organizací (v součtu o tři procentní body).³

Tab. 6 Podíl dobrovolníků za jednotlivé segmenty neziskového sektoru na populaci ČR za r. 2005 a 2009

	2005	2009
Tradiční advokační organizace	4	3
Tradiční zájmové organizace	24	22
Nové advokační organizace	2,4	2
Nové servisní organizace	8	8
Círky a náboženské organizace	2	2

Zdroj: CESES 2005, Frič, Pospíšilová VHD 2009

*Údaje v %, respondenti měli možnost uvést dobrovolnickou práci pro vícero organizací v různých segmentech neziskového sektoru.

Pohled do vnitřní struktury českého dobrovolnictví (viz Tab. 7) napovídá, že oblast zájmových (sportovních, rekreačních a kulturních) organizací si zachovává dominantní (téměř dvoutřetinový) podíl všech dobrovolníků v českém neziskovém sektoru. Členství v neziskových organizacích a dobrovolná práce pro tyto organizace úzce souvisí. Dá se říct, že naprostá většina (91%) formálních dobrovolníků (pracujících pro nějakou neziskovou

² Dle údajů ČSÚ počet „dobrovolných pracovníků“ v neziskových organizacích v postatě stagnuje od r. 2008 (z 26 949 v r. 2008 mírně poklesl na 25 815 v r. 2011). Naopak za r. 2005 až 2007 vykazoval velkou volatilitu, což do značné míry zpochybňuje reliabilitu těchto dat (viz příloha č. 1.). Navíc podle ČSÚ počet zaměstnanců dvojnásobně překračuje počet dobrovolníků. To znamená, že definice dobrovolnictví je v jeho podání příliš úzká a vymyká se standardní definici dobrovolnictví. Podrobnější diskusi k tomuto problému viz Frič, Pospíšilová 2010: 66-7.

³ Tento trend však nelze zcela jednoznačně potvrdit, protože k dispozici máme jen dvě měření.

organizaci) jsou zároveň i jejími členy (Pospíšilová 2010: 154), tj. v ČR převládá tradiční kolektivní typ dobrovolnictví (Frič, Pospíšilová 2010).

Když srovnáme strukturu organizovaného dobrovolnictví a členství v neziskových organizacích (viz Tab 7) vidíme, že tradiční advokační organizace disponují dvojnásobným podílem členství než dobrovolnictví, což vypovídá o poměrně pasivní členské základně těchto organizací, resp. o jejich nízké schopnosti mobilizovat své členy. I když jsou odborářské protestní aktivity ve veřejném prostoru značně viditelné, jejich frekvence klesá (Císař 2008) a klesá i počet odborářů.

Tab. 7 Struktura neziskového sektoru dle dobrovolnictví a členství za r. 2009

	Dobrovolníci	Členové
Tradiční advokační organizace	4	8
Tradiční zájmové organizace	64	65
Nové advokační organizace	10	6
Nové servisní organizace	15	15
Círky a náboženské organizace	7	6
Celkem	100	100

Zdroj: Frič, Pospíšilová VHD 2009.

* Sloupcová %

Na druhé straně nové advokační organizace mají větší podíl dobrovolníků, než členů. Dokážou tedy mobilizovat i širší okruh přívrženců, než zahrnuje jejich členská základna. Zatímco staré zájmové a advokační organizace jsou schopny mobilizovat jen 5% svých dobrovolníků, kteří nejsou zároveň i jejich členy, v případě nových advokačních organizací je to až 30% (Pospíšilová 2010: 98). Jak jsme však už mohli vidět, členská základna těchto organizací patří mezi nejmenší v ČR (tvoří 3 % všech občanů nad 15 let), takže ani podíl dobrovolníků mimo okruh jejich členů není nijak velký a jejich akce mají masový charakter jen velmi vzácně.

Jestliže formální dobrovolnictví chápeme jako schopnost neziskových organizací otevírat příležitosti pro individuální participaci občanů, pak musíme být připraveni přijmout možná poněkud překvapivý fakt, že kapacita tradičních zájmových organizací mobilizovat⁴ občany do společných, kolektivních akcí je v ČR zdaleka největší. Staré a nové advokační organizace, zabývající se nejčastěji protestní formou mobilizace, dokážou dohromady oslovit jen 15% všech organizovaných (formálních) dobrovolníků.

Na druhé straně bychom neměli romantizovat situaci tradičních zájmových organizací, jejichž dobrovolníci a členové tvoří téměř dvě třetiny všech dobrovolníků a také členů neziskových organizací. Neměli bychom zapomínat na fakt, že většina těchto organizací získává finanční prostředky z veřejných zdrojů podle počtu svých členů a tedy jsou motivovány udržovat relativně velkou členskou základnu. Ovšem fakt, že rozdíl mezi podílem jejich dobrovolníků a podílem jejich členů je minimální, naznačuje, že jejich členská základna je aktivní a odporuje podezření, že se jedná o členství jen „pro forma“.

⁴ Pod mobilizací zde nerozumíme jen mobilizaci do protestních kolektivních akcí, ale např. i do akcí na podporu komunitního života, řešení konkrétních veřejných otázek, charitativních akcí apod.

V mezinárodním srovnání se kapacita českých neziskových organizací poskytovat příležitosti k dobrovolnické participaci díky tradičním zájmovým organizacím jeví celkově jako dobrá. V rámci Evropy se ČR s přibližně 29% procenty dobrovolníků v populaci nachází na osmém místě. Kromě Slovinska je na tom významně lépe, než ostatní postkomunistické země regionu. ČR v tomto směru dokonce převyšuje i takové země jako jsou Rakousko, Francie nebo Německo.

V oblasti členství, srovnání se zahraničím (na základě dat z European Value Study z r. 2008-2010) poukazuje na slabost českého neziskového sektoru v segmentu advokačních organizací. Zatímco v případě členství v servisních a zájmových organizacích se Česko vcelku dobře podobá zemím západní Evropy s vyspělou občanskou společností, v případě podílu členství v advokačních organizacích se ČR řadí na úroveň ostatních postkomunistických zemí (Navrátil, Pospíšil 2013: 55).

Zaměstnanost a posilování kapacit

Vykořeňování advokačních organizací z občanského života znamená snižování společenského významu (váhy) těchto organizací a omezení jejich advokační kapacity (nemohou využívat tlak své masové členské základny na ovlivňování veřejné politiky, a nemohou o ní opřít ani legitimitu svých aktivit). Experti a představitelé českého neziskového sektoru to ale vidí jinak, mají pocit, že advokační kapacita občanské společnosti se v posledním období zlepšuje. Je to dobře vidět na datech v tabulce níže. Uvedená data reprezentují hodnocení panelu expertů na neziskový sektor a představitelů předních neziskových organizací, které se každoročně koná v rámci projektu Index životaschopnosti podporovaného USAID.

Tab. 8 Hodnocení advokační kapacity českých neziskových organizací

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
2.0	1.8	1.8	2.0	2.2	2.2	2.4	2.4	2.4	2.3	2.2	2.1	2.1

Zdroj: USAID 2012, Index životaschopnosti, kterého hodnoty se pohybují na škále od 1 do 7, přičemž jednička indikuje nejlepší hodnocení a sedmička nejhorší.

I v mezinárodním srovnání s ostatními zeměmi visegrádské čtyřky vykazuje advokační kapacita českých neziskových organizací relativně dobrou úroveň – je druhou nejlepší za Polskem.

Tab. 9 Hodnocení advokační kapacity neziskových organizací ve visegrádských zemích za r. 2012

	Česká republika	Maďarsko	Polsko	Slovensko
Index	2,1	3,3	1,6	2,4

Zdroj: USAID 2012

Jak k takové diskrepanci v hodnocení advokační kapacity může dojít? Vše závisí od úhlu pohledu, resp. od toho, co si pod profesionalizací neziskových organizací představujeme. Díky státním dotacím a evropským fondům mnohé neziskové organizace získaly profesionální management, kvalifikované týmy složené z projektových a programových manažerů, právních a ekonomických poradců, fundraiserů a účetních. Jestliže budeme kapacitu neziskových organizací posuzovat z hlediska kvality jejich personálního a finančního řízení, vnitřní komunikace a rozhodovacích procesů, strategického plánování, efektivity práce, týmové spolupráce, spolupráce s partnery, prezentace organizace a komunikace navenek, pak lze na základě dostupných údajů říci, že jejich kapacita v tomto smyslu skutečně roste. To ale nic nevyovídá o jejich kapacitě otevírat příležitosti pro participaci občanů a podněcovat (mobilizovat) občany k jejich aktivnímu využívání.

Podpora profesionalizace z veřejných zdrojů se od začátku opírala o ideu „budování kapacit“ neziskových organizací, o které přišly v důsledku desítky let trvajících komunistického temna, resp. kapacit které ještě nestačily vybudovat z vlastních zdrojů po r. 1989. Budování či posilování kapacit mělo stabilizovat občanský sektor a zvýšit jeho udržitelnost a podpořit schopnost realizovat vlastní projekty neziskových organizací. Profesionalizace se jevila jako nejvhodnější strategie jak toho dosáhnout. Bez povšimnutí nemůže zůstat ani fakt, že profesionalizace zároveň zvyšuje „absorpční kapacitu“, tj. schopnost neziskových organizací čerpat prostředky z evropských fondů.

Rostoucí míra profesionalizace neziskových organizací se projevuje jak v růstu počtu zaměstnanců, tak v zavádění manažerského či programového řízení a „projektifikaci“⁵ činnosti neziskových organizací. Profesionalizace českého neziskového sektoru průběžně stoupá. Dokládá to dlouhodobý trend vzestupu počtu zaměstnanců neziskových organizací⁶, který přerušila až finanční krize, která po r. 2008 silně zasáhla i Českou republiku a počet zaměstnanců neziskového sektoru meziročně poklesl zhruba o deset tisíc.

Tab. 10 Počet zaměstnanců neziskových organizací v letech 1999 – 2011

Rok	1999	2001	2003	2005	2007	2008	2009	2011
Pracovníci	23 108	33 232	36 555	42 033	53 521	54 113	43 950	49 248

Údaje ČSÚ; tabulka zahrnuje odborové svazy i církve a náboženské společnosti.

Nejvyšší mírou profesionalizace se vyznačují nové servisní a církevní organizace, z nichž více než dvě třetiny zaměstnávají alespoň jednoho pracovníka. Naopak nejméně profesionalizované jsou tradiční zájmové organizace (jen každá čtvrtá). Rozdíl v profesionalizaci nových servisních a zájmových organizací je tedy téměř propastný. Míra profesionalizace starých a nových advokačních organizací je vyrovnaná a dosahuje hladiny 50%.

Tab. 11 Má vaše organizace placené zaměstnance?

	ano	ne	Celkem
Tradiční zájmové organizace	26	74	100
Nové servisní organizace	71	29	100
Tradiční advokační organizace	51	49	100
Nové advokační organizace	51	49	100
Církve a náboženské organizace	67	33	100

Zdroj: Frič, Pospíšilová, VHD 2009, N=3811.

*Údaje v %.

Závažným zjištěním je, že členství v neziskových organizacích negativně souvisí s jejich profesionalizací (Pospíšilová 2010: 155). Organizace se zaměstnanci mají v průměru méně členů, než organizace bez zaměstnanců. I když nemáme k dispozici časovou řadu údajů za vývoj počtu zaměstnanců v jednotlivých segmentech neziskového sektoru, lze se oprávněně domnívat, že nárůst počtu zaměstnanců je typický především pro nové servisní organizace,

⁵ Získávání finančních prostředků psaním projektů a jejich zasíláním do grantových soutěží. O projektifikaci jako způsobu distribuce veřejných finančních zdrojů a jeho sociálních důsledcích v postkomunistických zemích Střední Evropy viz Kovach a Kučerová 2006, 2009.

⁶ Jsme si samozřejmě vědomi, že tento ukazatel nevystihuje míru profesionalizace komplexně, ve všech jeho dimenzích. Lepší ukazatel s časovou řadou dat však zatím nemáme.

jejichž profesionalizace je nejvyšší. Vzhledem k tomu, vyznívá dost paradoxně, že právě u nich, v jako jediném segmentu neziskového sektoru, byl zároveň zaznamenán i nárůst počtu členů. Domníváme se, že je to způsobeno neustálým vznikáním nových organizací tohoto typu, které začínají na početně omezené dobrovolnické bázi a až postupně se části z nich daří výraznějším způsobem profesionalizovat a získávat prostředky z veřejných zdrojů, přičemž už další členy ve větším počtu nenabírají.

Profesionalizace a participace občanů

Údaje o zapojování veřejnosti do řešení veřejných problémů nasvědčují tomu, že navzdory stoupající profesionalitě neziskových organizací, navzdory existenci neziskových organizací specializovaných na zapojování veřejnosti do rozhodování (viz např. Agora nebo Centra pro komunitní práci), navzdory požadavkům nadací (viz např. Nadace VIA, Nadace Partnerství, Nadace pro rozvoj neziskové společnosti nebo Open Society Fund), aby příjemci jejich dotací do realizace svých projektů zapojovali veřejnost, a navzdory propracovaným metodikám a manuálům pro zapojování veřejnosti, účast občanů na participačních procedurách stagnuje a často je jen čistě formální záležitostí, bez praktického významu.

Tab. 12 Zapojování občanů ČR do řešení veřejných problémů

	2002	2007	2008	2009	2010	2012	2014
Často	3	2	2	2	1	2	2
Někdy	18	13	13	8	12	13	12
Zřídka	32	33	33	28	30	34	30
Nikdy	47	52	51	61	56	50	55
Celkem	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: CVVM 2014b, N=1000.

*Údaje v %.

Profesionalizace organizace je odpovědí na potřebu efektivního zvládnutí problémů, které zaručuje její udržitelnost v prostředí, v němž chce působit. Profesionalizace neziskových organizací je spojená s širším procesem modernizace společnosti vyznačujícím se prohlubováním dělby práce, specializací jednotlivých činností, formalizací postupů a procedur. Předpokládá složitější organizační strukturu, její hierarchizaci a manažerské rozhodování. Nabízí se tedy otázka, jestli profesionalizace poškozuje demokratický potenciál neziskových organizací? Paul Dekker upozorňuje, že pod tlakem profesionalizace dochází k přílišné homogenitě v orientaci organizací (na jeden problém) a k úzkému zaměření na zájmy jejich členů (zaměstnanců), což podle něj vede ke ztrátě demokratických prvků vnitřního života organizací a snižování ohledu na veřejný zájem (Dekker 2009). Neziskové organizace tak přicházejí o auru morálního vůdcovství, a veřejnost už tolik netáhnou.

V důsledku zvyšování profesionalizace neziskových organizací jsou principy jejich vnitřní demokracie vytlačovány imperativními principy profesionálního managementu, jejichž zvládnutí je podmínkou dlouhodobé udržitelnosti těchto organizací. Je stále více zřejmé, že hlavně nové, profesionalizované neziskové organizace širší členskou základnu k získávání prostředků z veřejných zdrojů nepotřebují a často ani nechtějí! Preferují snadno říditelné, školené zaměstnance a od zapojování veřejnosti do rozhodování o směřování svých aktivit se distancují.⁷

⁷ Potvrzují to např. data pořízená v segmentu nových advokačních organizací (Navrátil, Pospíšil 2013). Konkrétně v případě organizací působících v oblasti ženských práv Císař s Vráblíkovou konstatují obecný názor

Občané nechtějí být členy neziskových organizací, protože mají pocit, že dobře nevyjadřují jejich aktuální zájmy a neziskové organizace k tomu, aby přežily, občany nepotřebují. Jejich lídři mají pocit, že laická veřejnost zaostává za jejich expertním věděním. Prohlubováním profesionalizace se distanc mezi oběma stranami zvětšuje. „*Slabost české občanské společnosti může být popsána jako neschopnost nastolit vztahy důvěry mezi občany a občanskými organizacemi v oblasti advokacie*“ (Navrátil, Pospíšil 2012). Obě strany jsou občansky aktivní, ale nedochází k jejich synergickému propojení. V ČR tedy nejde o tzv. problém černých pasažérů (free riders), kteří se jen vezou a spoléhají se na zodpovědný přístup jiných, ale o problém zpochybnění legitimacy neziskových organizací jako platformy pro občanskou participaci.

Formalizace vztahů na pracovišti často vede k narušování sociální vstřícnosti organizačního prostředí a k odrazování členů a dobrovolníků od spolupráce s vysoce profesionalizovaným vedením neziskových organizací (Šťovíčková Jantulová 2005). Díky projektovému řízení, specializaci, formalizaci pravidel, systematizaci, racionalizaci a byrokratizaci činnosti neziskových organizací se z nich často stávají spíše profesionálně řízené instituce, v nichž je rozsáhlejší členská základna amatérů na obtíž. Problém nedostatku finančních zdrojů, který ani zdaleka nedokážou pokrýt příjmy z členských poplatků, efektivně řeší experti na fundraising. Strategie zaměřená na profesionalizaci zajistila neziskovým organizacím dostupnost zdrojů z evropských fondů. Mnohé z nich by bez evropských fondů ani nevznikly. Ilustruje to například situace v oblasti ženských advokačních organizací, kterou popisují Císař s Vráblíkovou. Konstatují, že v průběhu vstupování ČR do EU se téměř všechny ženské organizace profesionalizovaly a byrokratizovaly. (Císař, Vráblíková 2010). Jejich schopnost otevírat občanům příležitosti pro participaci skrze členské aktivity, však zůstala téměř nulová.

V případě dobrovolníků je vliv profesionalizace ambivalentní. Na jedné straně je eroze sociální způsobená profesionalizací organizace odrazuje, ale na druhé straně je profesionální (manažerský) přístup k jejich potřebám přitahuje. Dobrovolníci zůstávají pracovat pro organizaci, která je schopna přizpůsobit se jejich individuálním požadavkům a možnostem, a profesionálně zvládá problémy spojené s jejich dobrovolnickou prací. Profesionalita práce s dobrovolníky (jejich rekrutace, trénink, školení, řízení a koordinace) vychází vstřícnou individualizací dobrovolnictví a ukazuje se jako pozitivní faktor pro udržení dobrovolníků v organizaci (Frič a Vávra 2012).

Navíc hypotéza, podle které, se stoupající mírou profesionalizace řízení dobrovolníků se ze života organizace, pro niž pracují, vytrácejí prvky demokracie, se v ČR nepotvrdila (Pospíšilová 2010: 159). Toto zjištění lze interpretovat i tak, že přítomnost dobrovolníků má blahodárný vliv na demokratický potenciál organizace. I proto míra dobrovolnictví se stoupající mírou profesionalizace neziskových organizací neklesá.

Institucionální zakořeňování neziskových organizací

K posilování kapacity neziskových organizací ze strany státu nedochází jen prostřednictvím tlaku na zvyšování jejich profesionality, ale i formou inkorporace agendy neziskových organizací do sítí veřejné politiky a otevírání příležitostí pro participaci na tvorbě veřejných

---

svých respondentů, že profesionalizace je vzdaluje od dobrovolnictví, neformálních přátelských vztahů a přibližuje je více ke komerční logice fungování jejich organizací (Císař, Vráblíková 2010).

politik. Podle Mary Haddad pod zakořeněnou („embedded“) neziskovou organizací máme rozumět takovou organizaci, která je začleněna do struktur veřejné správy, dlouhodobě a často spolupracuje s administrativou, přičemž se mezi ní a veřejnou správou vytvořila očekávání vzájemné odpovědnosti. Zakořeněné organizace na rozdíl od nezakořeněných závisí na podpoře z veřejných zdrojů. Pro zakořeněné organizace je typická vysoká míra profesionality⁸, institucionalizovaný vztah ke státní správě a propojení s místními úřady (Haddad 2006: 1223). V našem případě jde o zakořeňování formou konzultací, účasti v poradních orgánech, participace na přípravě strategických dokumentů a na čerpání prostředků z veřejných zdrojů.

Proces institucionálního zakořeňování neziskových organizací má i svoji odvrácenou tvář. Profesionalita a finanční zdroje, které jsou s tímto procesem nerozlučně spojeny, vytvářejí podmínky pro závislost organizací na veřejných zdrojích a pro elitismus jejich představitelů. Institucionální zakořeňování se týká i nových servisních organizací, které nejvíce profesionalizovaly svoji činnost a tím se postupně dostávají do role „soukromoprávních dodavatelů služeb“ podporovaných státem. Vstupem na profesionální dráhu dochází k jejich komercializaci, tj. v jejich cílech se stále více objevuje motiv soukromých zájmů profesionálního vedení a zaměstnanců a motiv pomoci ohroženým skupinám obyvatelstva je oslabován. Chovají se jako kterýkoliv jiný komerční subjekt poskytující služby, o které je na trhu zájem.⁹ Ze sociálních podnikatelů se nové servisní organizace v důsledku profesionalizace mění v běžné podnikatele, jejichž primárním cílem je udržet svoji organizaci na trhu služeb. Opět musíme konstatovat, že jen těžko lze odhadovat, kam až proces komercializace nových servisních organizací zašel, a jak velká je hrozba ztráty jejich původního (sociálního) poslání.

Druhým ohrožením, které sebou přináší institucionální zakořeňování neziskových organizací, je elitismus. Výsada spolupráce s institucemi veřejné správy podporuje výlučnost jejich postavení vzhledem k občanům i vůči těm neziskovým organizacím, které nejsou schopny institucionálního zakořeňování na bázi profesionalizace. Inkorporace do institucí veřejné politiky (na národní, regionální i evropské úrovni) a profesionalizace neziskových organizací jim dodává schopnost dosahovat svých (servisních a advokačních) cílů i bez účasti veřejnosti. Institucionální inkorporace jim poskytuje zdroje, které jsou nezávislé na vůli občanů a jejich advokační aktivismus se většinou odehrává v interakci s elitami a subelitami veřejné politiky, kterým mohou konkurovat anebo s nimi kooperovat právě díky své vysoké míře profesionality. Pro tento typ angažovanosti neziskových organizací, kdy své profesionální znalosti a expertízy vyměňují za zisky vylobované v procesu formování veřejných politik, se na akademické půdě vžil název „*transakční aktivismus*“ (Petrova, Tarrow 2007).¹⁰

---

⁸ Pozitivní souvislost mezi mírou profesionalizace neziskových organizací a jejich institucionálním zakořeňováním byla potvrzena i v ČR. Viz Frič a Vávra 2012: 75.

⁹ Společně s představitelkou Rady vlády pro nestátní neziskové organizace se tedy můžeme ptát, jestli v ČR: „*Nadešel správný čas pohlížet na nestátní neziskové organizace jako na součást soukromoprávních dodavatelů určitých služeb (vedle podnikatelských subjektů) a jako k takovým k nim přistupovat?*“ Frištenská 2010.

¹⁰ Kořeny transakčního aktivismu se nacházejí v USA a sahají do začátku sedmdesátých let, kdy se z masových sociálních hnutí (hnutí za práva menšin, mírové hnutí ...) vyčleňují a osamostatňují jejich profesionalizované organizace, které začaly žít samostatným životem a jejich vůdci se stali profesionálními občany a manažery těchto organizací. Úspěchy hnutí začaly stále více záviset na manažerských schopnostech vůdců mobilizovat finanční, informační, expertní a materiální zdroje, než na masové podpoře zdola. Profesionalizace sociálních hnutí byla na akademické půdě reflektována především v teorii mobilizace zdrojů (McCarthy, Zald 1973).

Transakční aktivismus je v praxi spojován s myšlenkou, že neziskové organizace a jejich lídři představují „avantgardu“ občanské společnosti, jež reprezentuje názory občanů, protože je díky své profesionalitě schopna porozumět jejich problémům lépe než oni sami. A „samozřejmě“ také efektivněji prosadit jejich řešení. Představitelé profesionalizovaných nových neziskových organizací se postupně mění v jakousi občanskou elitu (profesionální občany, expert citizens), která pro sebe zabrala výhodnou, relativně autonomní pozici mezi elitami a běžnými občany.

Z vůdců sociálních hnutí se stali manažeři organizací a obhájci expertních náhledů na veřejné otázky. Využívají hodnotové rezonance svých témat s názory institucí EU a také legitimacy plynoucí z jejich účasti v evropských sítích, aby prosadily své představy o řešení problémů do agendy domácí veřejné politiky. Povyšováním domácích témat na evropské se některým advokačním organizacím daří překonávat odpor české veřejnosti i veřejné správy a evropeizovat řešení domácích sociálních problémů.¹¹ Ondřej Císař a jeho kolegové (odvolávající se na další autory) vidí přínos těchto převážně „transakčních organizací“ pro participaci v tom, že poskytují své profesionální zázemí (informace, zdroje, komunikační kanály, příležitosti vstupovat do veřejné politiky ...) jednotlivcům a organizacím, kteří by jinak participovat nemohli, což zřejmě platí především pro střešní advokační organizace. Konkrétní údaje však k dispozici nejsou.

Na rozdíl od nových neziskových organizací, institucionalizace tradičních zájmových organizací neimplikuje vysokou míru profesionalizace. Probíhá většinou na lokální úrovni, kde transakční aktivismus ztrácí svůj význam (hlavně díky časté personální unii mezi členy místních spolků a členy místních samospráv). Elitní pozice brokerů mezi občany (členy) a vládnoucími elitami jsou v tomto segmentu obvykle vyhrazeny jen pro vrcholné reprezentanty střešních organizací (svazů) na celonárodní úrovni.

Individualizace občanské participace

Modernizace, resp. profesionalizace občanské společnosti je nerozlučně spojená s individualizací občanské participace. Trend individualizace občanských aktivit snad nejlépe vyjádřili Hustinx a Lammertyn ve svých textech (Hustinx and Lammertyn 2003, 2004), které pojednávají o nástupu nového typu tzv. reflexivních dobrovolníků. Individualizaci považují za hlavní motor aktuální dramatické transformace dobrovolnických stylů. Postupující sekularizace, rozvolnění sousedských (komunitních) a rodinných svazků, vzestup dvoukariérových rodin, zvýšení individuální mobility, čím dál větší časový stres, flexibilita (destandardizace) výrobních procesů a prohlubování nejistoty na pracovním trhu (práce na částečný úvazek a najímání osob samostatně výdělečně činných místo zaměstnanců) erodují kolektivní oporné body životních drah jednotlivců a zvyšují nároky na individuální rozhodování a zvládání životních situací. Lidé jsou okolnostmi pozdně moderní doby nuceni být manažery vlastních biografí (Beck 1992).

Na druhé straně individualizace s sebou přináší i velmi žádané hodnoty, jako jsou svoboda výběru, rozvoj osobnosti, zvyšování kvalifikace, rozšíření obzorů poznání a rozvoj pracovní kariéry. Díky tomu podle Hustinx a Lammertyn dochází k odklonu od typu dobrovolníka,

---

¹¹ Tento jev je obecně známý pod názvem „bumerangový efekt“ (Keck a Sikkink 1998). U nás ho v rámci analýzy politického aktivismu popsal Ondřej Císař (2008).

který je orientován kolektivně, k reflexivnímu, individuálně orientovanému dobrovolníkovi. Dnešní reflexivní dobrovolníci jsou jiní, než tradiční, kolektivní dobrovolníci. Jsou více orientováni na konkrétní projekt a dosažitelné výsledky a ne na organizaci. Ve výkonu svých rolí vyžadují značnou míru autonomie a svobody a nechťejí se k občanským organizacím vázat formou členství. Reflexivní dobrovolníci otevřeně vznášejí své „sobecké“ požadavky, vybírají si dobrovolnické projekty a vyvíjejí tlak na flexibilitu neziskových organizací (Hustinx, Lammertyn 2003, 2004).

Trend individualizace vyjadřuje i nástup celé série nových typů aktivistů jako jsou např. „virtuální aktivisté“, tj. aktivisté po internetu (kyberaktivisté), pro které je typický sociální networking, zapojování se do internetových diskusí, řešení komunikačních preferencí, psaní mobilizačních e-mailů, blogování, webloging, podcasting atd. S využíváním elektronických sítí souvisí i další typ individualizovaných aktivistů, který představují „*political consumers*“, kteří také často vytvářejí neformální sítě na Internetu. Jde o občany, kteří odmítají nakupovat, (boycotting) anebo nakupují (buycotting) zboží z ideologických důvodů. Často je k tomu vyzývají i různé organizace, jejichž členy ale nejsou. Provozují individuální etické nakupování, resp. etickou spotřebu dle vlastního morálního cítění. O věcech veřejných hlasují svými penězi (Micheletti et al. 2004, Scammell 2000).

Tzv. „*everyday makers*“ produkují každodenní taktiky a narace o tom, jak dosáhnout politické změny z pozice jednotlivého občana. Sami veřejně hájí svůj způsob života a vlastní politické projekty. Everyday makers se ve svých neziskových aktivitách odvrátili od organizací neziskové společnosti. Krédo jejich občanského aktivismu shrnuje Henrik Bang do sedmi bodů: 1. Dělej to sám, 2. Dělej to na místě, kde jsi, 3. Dělej to pro zábavu, ale také protože je to nezbytné, 4. Dělej to ad hoc a jen na půl úvazku, 5. Dělej to konkrétně namísto ideologicky, 6. Dělej to sebedovědomě a demonstruj sebedůvěru, 7. Dělej to v rámci systému, jestli je to potřeba (Bang 2004: 28). K vyznavačům „konzumní demokracie“ a „mikrodemokracie“ obhajované everyday makers, můžeme přiřadit i proponenty tzv. „servisní demokracie“, tj. „*ko-producentů veřejných služeb*“, kteří se osobně a dobrovolně angažují v procesu formování charakteru veřejných služeb, které sami osobně využívají, resp. vyžadují od institucí veřejné správy často bez jakéhokoliv zprostředkování nějakou občanskou organizací (Bovaird 2007, Pestoff 2009).

Analýzou dat v rámci výzkumu dobrovolnictví (Frič, Pospíšilová 2010) jsme zjistili, že 10% českých občanů působí v roli „*everyday makers*“ (individualizovaných aktivistů všedního dne), kteří bez zprostředkování nějaké organizace dobrovolně vykonávají advokační a servisní aktivity ve veřejném zájmu. Údaje o politickém aktivismu, které získal Ondřej Císař, podporují hypotézu o vzestupném trendu individualizované participace v ČR. Navzdory tomu, že počet protestních vystoupení advokačních organizací na přelomu století klesal, individuální „občanská sebeorganizace“ (bez formálního organizačního rámce) byla dále na vzestupu (Císař 2008: 41). Na druhé straně v Česku zatím nebyl zaznamenán masivnější nástup reflexivního stylu dobrovolnictví. Bylo zjištěno, že 91% dobrovolníků pracujících pro nějakou občanskou organizaci jsou zároveň i jejími členy (Frič, Pospíšilová 2010). Co se týče politického konsumerismu, ten sice v poslední době stoupá, ale stále nedosahuje ani hladiny 15% populace ČR. Zhruba podobně je na tom i seriózní virtuální aktivismus (viz níže).

Když srovnáme údaje o podílu individualizovaných aktivistů a údaje o podílu profesionalizace neziskových organizací, lze konstatovat, že trend jejich profesionalizace předbíhá trend individualizace občanského aktivismu. Tento jev je markantní především v oblasti dobrovolnických aktivit v nových servisních organizacích. Ze socialismu zděděná kolektivní orientace českých občanů neustupuje tak rychle, jak rychle napředuje profesionalizace těchto organizací. Předstih organizační profesionalizace vytváří tlak na individualizaci dobrovolnické (neziskové) participace. Organizovaní dobrovolníci jsou ze strany neziskových organizací spíše socializováni do role individualizovaných dobrovolníků, než že by individualizovaní dobrovolníci tlačili na profesionalizaci manažmentu dobrovolníků.

Fenomén socializace občanů do individualizovaného způsobu řešení jejich problémů je v literatuře označován jako „institucionalizovaná individualizace“ (Beck a Beck-Gernsheim 2002). Jde o strukturální jev, resp. vytváření institucionálního prostředí, které preferuje a podporuje individualizované formy neziskové participace. Například neziskové organizace upravují příležitosti pro participaci či dobrovolnictví způsobem, který namísto toho, aby stanovoval kolektivní pravidla, hranice a zákazy, generuje podněty pro individuální volby aktuálních i perspektivních dobrovolníků. Nabízí na výběr plejádu možností, ale vybrat si už musí občan sám.

Individualizaci však podporují a vynucují i instituce mimo neziskových organizací. Např. instituce veřejné správy stále častěji otevírají příležitosti pro participaci jednotlivých občanů, k čemuž využívají různé participační techniky, kterým se jejich zaměstnanci naučili na školeních poskytovaných právě specializovanými občanskými organizacemi (jako např. Agora).

Taktéž komerční organizace nabízejí služby, které kdysi byly téměř výhradní doménou neziskových organizací, a jejich využívání bylo podmíněno členstvím. Nejvíce je to zřetelné v oblasti zájmových (hlavně v rekreačních a sportovních) organizací, kde je dnes zajištění žádoucích služeb spíše otázkou peněz, než členství v klubu. Zdá se tedy, že exodus členů tradičních zájmových organizací vysvětluje spíše individualizace, než profesionalizace, která zde není příliš vysoká. Profesionalizace neziskových organizací má za následek jejich vykořeňování z občanského života shora, což je typické pro advokační organizace. Naopak individualizace představuje jejich vykořeňování zdola, ze strany občanů, kteří opouštějí organizace, protože je pro ně efektivnější služby jednoduše nakupovat ad hoc na trhu.

Nástup individualizovaného virtuálního aktivismu

Robert Putnam ve své knize „Bowling Alone“ (2000) popsal úpadek občanského aktivismu v USA na příkladu rozpadu přátelských komunit, jejichž členové kdysi chodili hrát bowling organizovaný občanskými organizacemi (bowlingovými ligami). Jeho kritikové mu vyčetli, že ve své analýze se příliš upnul jen na jeden, tradiční typ „organizovaného občanského aktivismu“, který sice prochází obdobím úpadku, ale tento úpadek je více než hojně vyvažován nově se rodícími formami občanských aktivit podporovaných rozmachem elektronických médií a hlavně masovým rozšířením elektronických sociálních sítí (viz např. Facebook nebo Twitter, MySpace apod.). Nicméně je potřeba dodat, že neziskové organizace velkou radost z tohoto „vyvažování“ asi nemají, protože pokles členů neziskových organizací je doprovázen vzestupem nových virtuálních forem aktivismu, které se obejdou bez formální organizace.

Zásadní diskuse, které se vedou ohledně vstupu virtuálního aktivismu na scénu občanské společnosti, se týkají jeho nenáročnosti na výkon občanské role. Virtuálnímu aktivismu je vyčítána povrchnost. Je označován za přístup, který občanskou angažovanost redukuje na pouhé klikání počítačovou myší v domácím pohodlí, za což si vysloužil hanlivé přezdívky jako „klikivismus“ (clickivism), bačkorový aktivismus („armchair activism“) nebo „ulévácký aktivismus“ (slacktivism). Můžeme se tedy ptát, jaký podíl občanů ČR se věnuje virtuálnímu aktivismu? A jde jen o pouhý klikivismus nebo také o serióznější formy občanské angažovanosti?

On-line participační aktivity dosud nebyly v ČR tak podrobně prozkoumány, nicméně i v této oblasti lze v ČR najít první výzkumy, které se mu věnují. V r. 2010 byly poprvé uveřejněny výsledky výzkumu dobrovolnictví, které obsahovaly i základní údaje o virtuálních dobrovolnících a aktivistech (Frič, Pospíšilová 2010). Z nich plyne, že v Česku zatím nebyl zaznamenán masivnější nástup virtuálního dobrovolnictví. V r. 2009 prostřednictvím internetu dobrovolně pro nějakou občanskou organizaci pracovalo zhruba jen jedno procento občanů. Na druhé straně ve virtuální komunitě se individuálně občansky angažovalo 9% občanů. Z nich asi čtvrtinu (27%) lze označit za seriózní neziskové aktivisty, kteří se nejen účastní internetových diskusí a podepisují petice, ale také samostatně píšou příspěvky na blog (Frič a Vávra 2012).

Řešitelský tým SOÚ AV (Čermák, Vobecká a kol. 2011) vytvořil žebříček internetové participace. Čermák celkem definuje 5 stupňů internetové participace, které byly využity ve výzkumu Katedry teorie kultury FF UK ve třech českých městech (Blatná, Velké Meziříčí a Český Krumlov).¹² Nejnižší úroveň představují tzv. „diváci“, kteří jsou jen pasivními příjemci informací. Druhou kategorií jsou tzv. „sběratelé“ (informací), kteří již cíleně vyhledávají informace. Další stupeň tvoří „účastníci“, kteří se aktivně zapojují do komunikace na sociálních sítích. Za pravé občanské participanty však Čermák považuje až představitele posledních dvou stupňů, tj. „posuzovatele“ a „tvůrce“. Posuzovatelé se aktivně podílejí na diskusních fórech, píší komentáře, hodnocení, podepisují petice přes internet a vystupují na chatech. Nejserióznější virtuální aktivisté, tj. tvůrci sami publikují na internetu, zakládají diskusní skupiny, zveřejňují videa, fotografie atd. Podíl posuzovatelů byl různý, pohyboval se od 3% po 23% (bereme-li v úvahu různé aktivity v různých městech). Tvůrci tvořili max. 12% respondentů.

Trend nástupu virtuálního aktivismu se kryje s trendem poklesu členství v neziskových organizacích. Nabízí se tedy otázka, jestli česká organizovaná občanská společnost ustupuje tekuté realitě virtuálních občanských sítí, resp. jak se noví virtuální aktivisté chovají k tradiční organizované formě občanského aktivismu? Ukázalo se, že virtuální aktivisté jsou členy neziskových organizací ve významně menší míře, než je tomu v průměru u populace ČR (Frič, Pospíšilová VHD 2009). To ale znamená, že tradiční organizační a nové formy aktivismu si konkurují a s velkou pravděpodobností dochází k fenoménu nahrazování tradičních forem občanského aktivismu novými.

---

¹² Nejde tedy o reprezentativní výzkum a jeho výsledky je potřebné brát se značnou rezervou.

Tab. 13 Členství v neziskové organizaci

	je člen	není člen	celkem
dobrovolník pracující pro občanskou organizaci	91	9	100
česká populace celkem	39	61	100
virtuální aktivista	24	76	100

Zdroj: Frič, Pospíšilová, VHD, 2009, N=3811.

*Údaje v %.

Na druhé straně získaná data demonstrují i širokou koexistenci virtuálních a organizačních občanských aktivit. Z hlediska jednotlivých oblastí působení neziskových organizací je podíl virtuálních aktivistů, kteří jsou zároveň členy nějaké neziskové organizace nejvyšší v oblastech práce s dětmi a mládeží a v ekologii. Naopak nejnižší je v případě tradičních zájmových organizací (myšlivci, rybáři, zahrádkáři, pěstitelé, včelaři, chovatelé apod.) a hasičů.

Tab. 14 Členství v jednotlivých oblastech působení neziskových organizací

Oblast působení NO	Virtuální aktivisté	Populace celkem
Práce s dětmi a mládeží	33	4
Ekologie	31	5
Kultura	23	11
Obhajoba práv a zájmů	22	2
Církevní	15	7
Zdravotní služby	14	5
Sport	13	13
Sociální služby	4	6
Tradiční zájmové organizace (myšlivci, chovatelé, zahrádkáři ...)	3	13
Sbor dobrovolných hasičů	2	13

Zdroj: Frič, Pospíšilová, VHD, 2009, N=3811.

*Údaje v %.

Zdá se tedy, že tradiční neziskové organizace nástup virtuálního aktivismu zaspaly a platí za to stárnutím své členské základny. Těžiště věkové struktury jejich aktivistů se pohybuje ve věkové kohortě nad 55 let. S přílivem „mladé krve“ do české občanské společnosti tradiční kolektivně organizovaný aktivismus slábne a posiluje individualizovaný virtuální aktivismus. Lze tedy vyslovit oprávněnou hypotézu, že virtuální aktivismus se v české občanské společnosti šíří na úkor tradičního volnočasového dobrovolnictví typického pro menší venkovské komunity. Tento trend je pravděpodobně spojený s fenoménem vylidňování českého venkova, resp. odchodem mladých do větších měst (Frič a Vávra 2012: 108).

Nástupem individualizovaného aktivismu se celkově otrásá zatím jednoznačně dominantní pozice neziskových organizací v české občanské společnosti, s níž jsou často v praxi zaměňovány. Individualizovaný aktivismus lze chápat i jako konkurenta neziskových organizací, který jde proti jejich existenci jako kolektivních aktérů veřejné politiky a může je v budoucnu vytlačit z občanského dění. Zdá se, že české neziskové organizace dostatečně nezareagovaly na změnu stylu občanské participace, který se pohybuje směrem k virtuální

realitě sociálních sítí. Zahraniční výzkumy schopností neziskových organizací organicky zapojit možnosti elektronických médií do své činnosti naznačují spíše velký deficit, než masivní využívání příležitostí, které se zde pro občanskou participaci otevírají (Bennett et al. 2009). V ČR jsou neziskové organizace schopny online formou využívat dobrovolnickou práci jen 1,2 % občanů (v případě offline je to 30 %) (Frič a Vávra 2012). I ty organizace, které Internet k participaci občanů využívají, často tak nečiní způsobem, který vyhovuje individualizovaným aktivistům. Možnosti Internetu pochopily spíše jako extenzi svých organizačních funkcí¹³ a ne jako příležitost ke spoluvytváření prostoru pro individualizovaný aktivismus.

Blíží se konec neziskových organizací?

Výsledným obrazem vnitřních proporcí neziskového sektoru na konci první dekády 21. století je stále jasně dominantní, ale slábnoucí pozice tradičních zájmových organizací, které disponují dvěma třetinami všech členů i dobrovolníků. Charakteristickým rysem tohoto obrazu je i úpadek tradičních advokačních organizací, před které se co do počtu členů i dobrovolníků dostaly nové servisní organizace, jejichž pozice se pomalu, ale jistě zlepšuje. Podíl členů a dobrovolníků nových advokačních organizací stagnuje a patří k nejmenším a v mezinárodním srovnání nás vzdaluje od modelu vnitřní struktury neziskového sektoru, který je typický pro vyspělé demokratické země Západu. Úpadek starého světa tradičních advokačních organizací není adekvátně vybalancován vzestupem světa nových advokačních organizací.

Trend poklesu organizované participace je doprovázen rozvojem nových forem aktivismu, které se obejdou bez formální organizace. I na českou občanskou scénu už nejméně od první poloviny devadesátých let vstupuje individualizovaný aktivismus, jehož hvězda začala strmě stoupat s rozvojem elektronických komunikačních technologií, internetu, sociálních sítí a jejich využitím pro mobilizaci občanů (viz virtuální aktivismus). Český občanský sektor se nachází v průsečíku dvou modernizačních trendů vydatně posilovaných ze strany české veřejné správy i EU: 1. profesionalizace a 2. individualizace, jejichž důsledkem je na jedné straně rozmach profesionálního, resp. transakčního aktivismu organizací bez širší členské základny a na straně druhé nástup individualizovaného aktivismu odtrženého od neziskových organizací.

Trend setrvalé ztráty členství, vypovídající o vykořeňování neziskových organizací ze života občanů, doplňuje trend zakořeňování neziskových organizací do institucí veřejné správy, který se nese právě na vlně jejich profesionalizace. Institucionální zakořeňování sice zvyšuje jejich šance na dlouhodobou udržitelnost, ale zároveň zvyšuje jejich byrokratizaci, hierarchizaci a závislost na státu. Profesionalizace vtahuje neziskové organizace do veřejné politiky, paradoxně je ale vzdaluje od vidění světa optikou širší veřejnosti a tím snižuje jejich šance stát se součástí veřejného života běžného občana.

Organizovaná participace dlouhodobě klesá, nicméně občané projevují vysoký zájem participovat. Ani politické strany, ani neziskové organizace nejsou schopny tento zájem dostatečně podchytit. Neziskové organizace se ocitají v prekérní situaci. Profesionalizace a transakční aktivity je orientují směrem k mocenským elitám a vzdalují je od běžného občana.

---

¹³ „... není překvapením, že organizace (občanské společnosti) věří, že jejich online přítomnost má jenom rozšířit jejich organizační funkce.“ (Bennett et al. 2009: 25)

Paralelní podpora profesionalizace neziskových organizací a individualizace občanské participace oslabuje organizovanou, masovou kolektivní participaci a směřuje ji k jejímu zániku.

Růst profesionalizace neziskových organizací se odehrává paralelně s odlivem jejich členů, z nichž ale značná část zůstává aktivní mimo organizovanou občanskou společnost. Nejde tedy o obecný úpadek občanského aktivismu jako takového, ale o jeho zásadní proměnu z kolektivního na individualizovaný aktivismus. Na pozadí teorie modernizace lze individualizovaný občanský aktivismus vnímat jako avantgardu občanského aktivismu současnosti, která nakonec, resp. někdy v budoucnu, kolektivní, organizační aktivismus vytěsňuje na okraj občanské společnosti.

Claus Offe, kdysi pojmenoval éru nástupu nových sociálních hnutí, jako přechod od starého k novému politickému paradigmatu. Staré politické paradigma ztělesňovaly politické strany a jejich schopnost řešit existenční problémy lidí industriální éry. Naopak, ústředním aktérem nového politického paradigmatu byla nová sociální hnutí zaměřená na řešení existenciálních problémů generací mladých lidí spjatých s postmateriálními hodnotami a nastupujícím postindustriálním věkem (Offe 1985). Můžeme se ptát, zdali nyní dochází k dalšímu přechodu a to od formálně organizovaného, kolektivního aktivismu ke spíše neformálnímu, individualizovanému aktivismu informační společnosti? Tj. jestli jsme svědky nějakého rodícího se „supernového politického paradigmatu“? V jeho rámci se individualizovaný aktivismus jeví jako budoucnost občanské společnosti a organizační aktivismus jako její minulost. Řečeno Beckovým a Baumanovým jazykem modernizační teorie, neziskové organizace se individualizovaným aktivistům mohou jevit jako „*zombie instituce*“, které v „*tekuté skutečnosti*“ postindustriální éry ztrácejí svoji funkci a význam. Přestože jsou pořád vedeny ve statistikách a pořád vyvíjejí jakousi činnost, jsou už vlastně „mrtvé“. Jejich smysl a význam pro život občanské společnosti v očích individualizovaných aktivistů už dávno pominul.

Jsou tedy oprávněné úvahy o tom, že stejně tak, jako se vytrácí éra organizovaného kapitalismu, ustupuje i éra organizované občanské společnosti? Hrozí neziskovým organizacím, v důsledku jejich profesionalizace a vzdalování se od problémů běžných občanů, ten samý osud jako politickým stranám, které fatálně ztrácejí důvěru občanů? Těžko říct, nicméně tyto otázky bychom si měli klást a pokoušet se na ně odpovědět, když chceme uvažovat o trvalé udržitelnosti neziskových organizací.

Paul Dekker vyzývá k tomu, abychom se smířili s tím, že éra samostatného neziskového sektoru končí (Dekker 2009). Díky profesionalizaci budou neziskové organizace stále více hybridizovat s institucemi veřejné správy i s komerčními organizacemi. S postupem modernizace se jejich role změní. Už nebudou vytvářet samostatný neziskový sektor, ale stanou se jen jakýmsi disperzním tmelem, který bude spojovat oblasti soukromých a veřejných aktivit (WEF 2013). Bojovat proti individualizaci občanského aktivismu přibržděním procesů profesionalizace a frontálním návratem k malým (neformálním a osobním) grassroot organizacím, tak jak to už v roce 1911 navrhoval Emil Durkheim (citováno dle Wuthnow 1991), znamená jít proti proudu modernizace občanské společnosti, tj. jít proti mase společenských mikrozájmů, které v profesionalizaci a individualizaci vidí své naplnění.

Na místo závěru

Je ale hybridizace a následná ztráta samostatné identity neziskového sektoru osudem všech jeho segmentů? V naší studii jsme se snažili co nejdůsledněji držet strukturovaný pohled na neziskový sektor a na empirických datech dokazovat, že jeho jednotlivé segmenty (navzdory společným právním formám organizací) tvoří relativně samostatné světy občanského snažení. Na základě získaných poznatků lze jen stěží očekávat stejné dopady modernizace na všechny části neziskového sektoru. Dekkerova hybridizační vize platí nejspíše jen pro **nové servisní organizace**, které se nejvíce profesionalizovaly, institucionálně zakořenily, byrokratizovaly a marketizovaly. Okruh klientů servisních organizací, kteří by se mohli podílet na veřejné politice se vzhledem k existenci silné konkurence, v podobě příspěvkových organizací, může rozrůstat jen velmi pomalu. A počet veřejnou správou řízených příspěvkových organizací stále roste. Jejich existence podstatně oslabuje vliv neziskových organizací na veřejnou politiku.

Je zřejmé, že dokud stát nepřehodnotí svůj postoj k začlenění neziskových organizací do systému welfare služeb, a přestane je chápat jen jako doplněk ke službám poskytovaných příspěvkovými organizacemi, nelze očekávat významnější pokrok v posilování vlivu neziskových organizací na rozhodování ve veřejné politice. V důsledku profesionalizace a pokračujícího institucionálního zakořeňování se servisní neziskové organizace postupně stanou jen jinou formou příspěvkových organizací de facto řízených státem prostřednictvím animace finančních zdrojů. Zdá se, že jednou z cest, jak si servisní organizace mohou uchovat identitu součásti neziskového sektoru, je silná orientace na klienty jako individualizované aktivisty (ko-producenty služeb) a na poskytování širších profesionálních služeb pro individualizovanou občanskou participaci. V tom je stát může významně podpořit a už tak i činí např. prostřednictvím podpory přenášení těžiště systémů sociální péče z ústavní na individualizovanou (pečovatelské služby, osobní asistence apod.), která klientům zabezpečí větší možnosti pro jejich individuální volby.

Servisní neziskové organizace však mohou jít ještě dále a vtahovat klienty přímo do tvorby sociální politiky. Tímto způsobem jejich aktivity nabudou do značné míry advokační charakter. Trend proměny servisních organizací v prodlouženou ruku státu nebo v komerční organizace není tedy fatální. Jejich profesionalizace v kombinaci s individualizací může vyústit do nějaké hybridní podoby sociálního podnikání podporovaného jak státem, tak samotnými klienty.

Zatím převládá názor, že profesionalizované neziskové organizace, které se úspěšně zakořenily do institucí veřejné správy a dokážou čerpat peníze z evropských fondů, určují směr vývoje neziskových organizací v ČR, že jsou to ti praví lídři (trend setters) rozvoje neziskového sektoru. Neplatí to ale ve všech jeho segmentech a pro všechny organizace. Např. některé **nové advokační organizace** začínají měnit svoji strategii a odklánějí se od transakčního aktivismu (viz strategickou reorientaci LGBT organizací nebo aktuální aktivity Zeleného kruhu směřující k obnovení spontánní energie hnutí zelených). Tento nový trend je důsledkem snah o vnitřní revitalizaci těchto nových sociálních hnutí.

Nové advokační organizace si začínají uvědomovat, že legitimita role avantgardy občanské společnosti si vyžaduje uplatňovat vůdcovské schopnosti nejen dovnitř komunity neziskových organizací, ale i vně vůči široké veřejnosti, že profesionální přístup k řešení

veřejných problémů zahrnuje i kompetence a schopnosti mobilizovat veřejnost. Emancipace od transakčního aktivismu či státu a prosazování vlastní podoby participace se v těchto organizacích bude prosazovat jen velmi těžko. A to nejen z důvodu finanční závislosti na dotacích a evropských fondech ale i díky značné hodnotové a normativní disonanci mezi vůdci advokačních organizací na jedné straně a českou veřejností a mocenskými elitami na straně druhé.

Korupce byla pro zakladatele teorie elit italského sociologa a ekonoma Vilfreda Pareta jedním z hlavních znaků dekadence elit. Co ale říct o veřejnosti, která s degenerovanými elitami uzavírá tichou dohodu o vzájemně výhodném příměří (jak na to poukazuje situace v oblasti korupce, vůči které naprostá většina obyvatelstva neprojevuje aktivní vzdor)? Pozice vůdců advokačních organizací mezi degenerovanými mocenskými elitami a veřejností, která je z velké části občansky pohodlná nebo lhostejná, je skutečně překérní. V této pozici se legitimita jejich nároků být občanskou avantgardou nabývá poměrně lehce, ale následovníci se získávají jen velmi obtížně. Občané je sice většinou akceptují jako obhájce svých zájmů, ale zároveň negativně vnímají odstup, který si k nim advokační organizace vybudovaly.

Podle výsledků výzkumu CESES (Frič a Nekola 2010) působí občanské elity na samotné periferii vlivové struktury elit. To znamená, že představitele advokačních organizací, na které je kladena zodpovědnost za střežení demokracie, mají na mocenské elity jen velmi malý vliv a vykazují zvýšenou závislost hlavně na správních elitách, což je jen projevem silné závislosti jejich organizací na prostředcích ze státního rozpočtu. Ta se zvyšuje i tím, že peníze z veřejných rozpočtů jsou většinou poskytovány pouze na jeden rok, takže neziskové organizace jsou ohledně své budoucnosti udržovány v permanentní nejistotě. A sou proto krotké, méně kritické vůči vládě, než by mohly být.

Celkově je advokační funkce českého občanského sektoru naplňována jen velmi malým podílem neziskových organizací navíc s nejmenším podílem členů a dobrovolníků. To taktéž podporuje hypotézu, že občanské elity naplňují svoji advokační roli jen v minimální míře – nemají vlastnosti vůdců schopných mobilizovat masy následovníků v zájmu obhajoby veřejného blaha. Jsou jako generálové bez vojska, a tomu odpovídá i jejich vliv na rozhodování. Jen 2 % populace se angažuje (dobrovolně pracuje) v tzv. nových advokačních organizacích bojujících za práva občanů a za ochranu životního prostředí. (Frič – Pospíšilová a kol., 2010)

Nahrazování participace občanů transakční participací organizací oslabuje vliv občanů na politiky veřejné správy a narušuje reprezentaci zájmů ve společnosti. Protiargumentem je konstatování, že bez transakční participace by byl vliv občanů na rozhodování ještě menší. Nicméně klíčovou otázkou zůstává, jestli má transakční aktivismus charakter občanské participace? Zodpovězení této otázky je spojeno s problémem reprezentace. Nezisková organizace by prokazatelně neměla reprezentovat jen zájmy svých zaměstnanců, ale i zájmy svých přívrženců, sympatizantů, dobrovolníků a podporovatelů. Proto by se stát při výběru advokačních organizací, s nimiž spolupracuje, měl zajímat o jejich reprezentativitu a jejich schopnost skutečně zapojovat občany do svých aktivit.

Tradiční zájmové organizace jsou profesionalizací a transakčním aktivismem dotčeny nejméně ze všech typů neziskových organizací. Navzdory tomu ztrácejí členy, nepřitahují mladou generaci a vymírají (např. slovní spojení „mladý včelař“ zní dnes téměř jako protimluv). Konstatování o vymírání má však jednu velkou výjimku (pomineme-li mládežnické organizace). Tou výjimkou jsou organizace dobrovolných hasičů. Dobrovolná hasičská sdružení jsou jedním z nejtradičnějších typů neziskových organizací známých již od antických dob a jejich rozvoj v českých zemích a na Moravě se datuje od druhé poloviny 19. století, kdy zakládání hasičských sborů podpořil císař František Josef I.¹⁴ Dobrovolní hasiči jsou dnes naprostou většinou obyvatelstva (93%) považováni za neodmyslitelnou součást života českých a moravských obcí (SANEP 2013). Disponují hustou sítí základních organizací na lokální úrovni¹⁵ - jejich organizace existují v devadesáti šesti procentech obcí do 3000 obyvatel (Perlín 2004).

Co do počtu členů se dobrovolní hasiči stali možná nečekanými lídry segmentu tradičních zájmových organizací a vlastně i celého neziskového sektoru. Mají více členů než odbory, církve, jednotlivé sportovní svazy nebo myslivci a co je hlavní, zatímco členství většiny sledovaných zájmových organizací klesá, hasiči rostou.¹⁶ Jejich věková struktura je daleko mladší, než v ostatních zájmových organizacích a je dokonce mladší, než průměr za ČR.

Tab. 15 Dobrovolníci podle věkových kategorií

	15 – 34 let	35 – 54 let	55 a více let	Celkem
Tradiční zájmové organizace	17	37	46	100
Organizace dobrovolných hasičů	33	37	30	100
Průměr populace ČR	28	33	39	100

Zdroj: Frič, Pospíšilová, VHD, 2009, N=3811.

*Údaje v %.

Co se skrývá za úspěchem hasičů? Co dělají jinak, než ostatní zájmové organizace? Jedno je jisté, rozhodně se od ostatních neodlišují úspěšnějším přenášením svých aktivit na web. Individualizaci kulturních, rekreačních a sportovních aktivit čelí ještě větším zakořeňováním svých organizací do místních komunit a hlavně prací s mládeží. Hasiči na rozdíl od servisních organizací, které preferují strategii profesionalizace, sázejí na komunitně kooperativní strategii. Svůj volný čas věnují kulturně společenským aktivitám, které nejsou přímou součástí poslání jejich organizací. Hasiči jsou společensky nejaktivnější neziskovou organizací českého venkova (Perlín 2004). Podpora komunitního života, vytváření sociálního kapitálu a příležitostí pro stmelování místní komunity se ukázala být na první pohled skrytou funkcí tohoto sdružení (Sadílková 2014). Podle Výroční zprávy Sboru hasičů ČMS z r. 2012 mladí lidé ve věku do 26 let jsou ve sborech dobrovolných hasičů zastoupeni v počtu téměř 100 tisíc. Skoro polovinu těchto mladých hasičů tvoří děti a mládež ve věku 3-18 let (parafrázováno dle Sadílková 2014).

¹⁴Vydáním Řádu policie v příčině ohně pro Království české v r. 1876.

¹⁵ K prvnímu lednu 2013 evidovalo Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska celkem 7 810 sborů dobrovolných hasičů. Jednotku sboru dobrovolných hasičů má totiž za povinnost zřídit každá obec v České republice. (Štukhejlová 2013).

¹⁶ „Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska (SH ČMS) minimálně od roku 2000 zaznamenává stoupající trend. Loňský meziroční nárůst byl cca 10 000 členů a s počtem 355 494 členů jsme dlouhodobě nejpočetnější zájmovou organizací v České republice.“ (Hora 2014)

Komunitně kooperativní strategie hasičů je velmi úspěšná a hodná následování ostatními zájmovými organizacemi z oblasti kultury, sportu a rekreace. Rozvoj lokálních komunit je také pádným důvodem pro podporu zájmových organizací ze strany státu a veřejné správy vůbec. Je paradoxní, že „participační inženýrství“¹⁷, tj. různé formy zapojování veřejnosti na lokální úrovni (komunitní plánování, územní plánování, plánování rozvoje sociálních služeb nebo strategické řízení či plánování apod.) převzaté či iniciované a podporované z EU, zatím jen ve velmi malé míře zahrnují i participaci zájmových organizací a jsou doménou především servisních organizací. Jestliže zájmové organizace představují hlavní motor společenského života obcí do 3000 obyvatel, kterých je v ČR většina, proč by jim stát neměl svěřit větší zodpovědnost ale i pravomoc za rozvoj českého venkova? Jestliže hasiči nejeví zájem o působení v komunitním plánování či v MAS (místních akčních skupinách), tak je potřeba změnit přístup a jejich zájem podchytit. Celkově by stát měl zrušit diskriminaci tradičních ve svých orgánech spolupracujících s neziskovými organizacemi a měl se snažit o jejich adekvátní zastoupení např. i v Radě vlády pro nestátní neziskové organizace. Hasiči jsou také příkladem toho, že profesionalizace není pro neziskové organizace obecným dobrem, o které by měli usilovat všichni.

S postupem svěřování zodpovědnosti a pravomocí má stát už své zkušenosti v případě **starých advokačních organizací**, kterým svěřil pravomoc zúčastňovat se vyjednávání o sociálním smíru. Problém je, že úpadek občanského aktivismu na pracovištích ohrožuje reprezentativní funkci těchto organizací. Nejde ani tak o profesní komory, jako hlavně o odborové organizace. Zatím nemáme dostatek hodnověrných údajů o příčinách masivního odlivu jejich členů. Je to nedůvěryhodnost, která je provází jako dědictví socialismu? Anebo je to způsobeno individualizací práce, jejíž nositeli jsou Schwarz systém a nové technologie, které nevyžadují nasazování zaměstnanců v masovém měřítku na jednom místě? Rapidním poklesem členství se aktivity odborářů dostávají v mnoha případech na úroveň transakčního aktivismu. Jejich silná institucionální zakořeněnost, resp. postavení partnera vlády je více či méně skrytě sune do pozice stínové politické strany, která je s vládou jednou v opozici a po druhé v koalici dle její pravicové či levicové orientace (Benáček, Frič, Potůček 2008). Možná i proto jejich popularita v očích zaměstnanců klesá. Rapidní úbytek odborářů by však neměl být státu lhostejný! Mohlo by se ukázat, že už nebude mít o sociálním smíru s kým vyjednávat, že ztratí hodnověrného partnera.

Stát by neměl zanedbávat ani jeden ze čtyř hlavních segmentů neziskového sektoru. Otázka zda-li má stát v neziskovém sektoru, raději podporovat experty na sociální problémy či na reprezentaci názorů veřejnosti, kteří nikoho přímo nereprezentují, anebo spíše laické „srdcaře“, kteří zastupují členy své organizace, ale pro které akontabilita a transparentnost této organizace nic neznamena, je špatně položenou otázkou. Důležitý je diferencovaný přístup vůči jednotlivým segmentům (zájmovému, servisnímu, advokačnímu) neziskového sektoru. Nepožadovat profesionalizaci tam, kde to není nutné a naopak klást důraz na funkční reprezentaci tam, kde je to žádoucí. Také by stát měl upustit od automatického předpokladu, že čím více bude stát podporovat neziskové organizace, tím silnější bude

---

¹⁷ Koncept participačního inženýrství nemá pejorativní podtext, který by v něm mohli hledat zastánci liberálního přístupu k vládnutí. Znamená zapojování občanů do rozhodování shora. Indikuje „cílenou snahu politických elit pozitivně ovlivnit úroveň politické participace prostřednictvím zvyšování institucionálních příležitostí participovat.“ (Zittel 2008: 120)

občanská společnost. Tento předpoklad je po nástupu transakčního a individualizovaného občanského aktivismu minimálně diskutabilní.

Nakonec stát by se ani neměl pokoušet být jediným arbitrem ve smyslu rozhodování, který typ neziskových organizací finančně podpořit a který ne. Spíše by se měl postarat, aby zodpovědnost za toto rozhodování mohli na sebe vzít samotní občané. Měl by zajistit individualizovanou podporu neziskových organizací např. formou daňových asignací (ale bez podmínky obecné prospěšnosti). Jinou cestou institucionalizované individualizace podpory občanské společnosti je zvyšování tzv. „signální hodnoty“ dobrovolnické práce tj. stát by měl zvýhodňovat občany, kteří se dobrovolnický angažují, např. v případě když se ucházejí o práci ve veřejné správě nebo ve veřejně právních institucích jako jsou např. školy a univerzity). Celkově by bylo vhodné, aby se stát pokusil zmenšit obrovský deficit podpory reputace dobrovolnictví ve společnosti, což by jistě povzbudilo ochotu jednotlivců stát se dobrovolníky a participovat na správě věcí veřejných.

Literatura

- Bang, P. H. 2004. Everyday Makers And Expert Citizens Building Political not Social Capital. ANU, School of Social Science. <https://digitalcollections.anu.edu.au/handle/1885/42117>
- Beck, U. 1992. Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage.
- Beck, U. a Beck-Gernsheim, E. 2002. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Benáček, V. Frič, P., Potůček, M. 2008. Klíčové formy regulace ve vzájemných vztazích. In Potůček, M., Musil, J. a Mašková, M. Strategické volby pro českou společnost: Teoretická východiska. Praha: Slon
- Bennett, W. Lance, Chris Wells and Deen Freelon. 2009. Communicating Citizenship Online: Models of Civic Learning in the Youth Web Sphere. A Report from the Civic Learning Online project. Center for Communication & Civic Engagement. University of Washington, Seattle USA.
<http://depts.washington.edu/uwcom/uploads/2009/02/communicatingcitizenshiponlinecloreport.pdf>
- Bovaird, T. 2007. „Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services.“ *Public Administration Review* 67 (5): 846–860.
- CESES 2002. Výzkum životních strategií. Výsledky reprezentativního výzkumu české populace. Terénní sběr dat pro Centrum pro sociální a ekonomické strategie na základě náhodného výběru realizovala společnost GfK Praha, na vzorku 2500 respondentů starších 14 let. Datový soubor je dostupný v ČSDA.
- CESES 2005. Veřejnost jako aktér modernizace. Výsledky reprezentativního výzkumu české populace. Terénní sběr dat pro Centrum pro sociální a ekonomické strategie na základě náhodného výběru realizovala společnost GfK Praha, na vzorku 2300 respondentů starších 14 let. Datový soubor je dostupný v ČSDA.
- CESES 2008. Veřejnost jako aktér modernizace II. Výsledky reprezentativního výzkumu české populace. Terénní sběr dat pro Centrum pro sociální a ekonomické strategie na základě náhodného výběru realizovala společnost PPM Factum, na vzorku 2353 respondentů starších 14 let. Datový soubor je dostupný v ČSDA.
<http://cvvm.soc.cas.cz/vztahy-a-zivotni-postoje/jake-chovani-je-pro-nas-moralne-prijatelne>
- Císař, O. 2008. Politický aktivismus v České republice. Brno: CDK.
- Císař, O., Vráblíková, K. 2010. The Europeanization of Social Movements in the Czech Republic: The EU and Local Women's Groups. *Communist and Post-Communist Studies* 2010, no. 2, pp. 209-219.

- CVVM 2014b. Angažovanost občanů a zájem o politiku. Projekt Naše společnost, tisková správa. http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7194/f3/pd140312.pdf
- Čermák, D., Nejd, P. 2007. *Participace a partnerství v místní veřejné správě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Čermák, D., Vobecká, J. a kol. 2011: *Spolupráce, partnerství a participace v místní veřejné správě: význam, praxe, příslib*. Sociologické nakladatelství, 2011.
- Dekker, P. 2009. Civiness: From Civil Society to Civic Services? *Voluntas* 20:220–238
- Foley, M. W. and Edwards, B. 1996. The Paradox of Civil Society. *Journal of Democracy*, Volume 7, Number 3, pp. 38-52.
- Frič, P., Goulli, R. 2001. *Neziskový sektor v ČR*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Frič, P., Kuchař, P., Krbec, Š. 2007. *Hodnocení dopadu globálních grantů na kapacity příjemců podpory z Evropského sociálního fondu (Závěrečná zpráva)*. Praha: Cheval.
- Frič, Pospíšilová. 2009. VHD (Vzorce a hodnoty dobrovolnictví). Výsledky výzkumu dobrovolnictví. Terénní sběr dat pro FSV, FHS a Hestii na základě náhodného výběru realizovala společnost PPM Factum, na vzorku 3811 respondentů starších 14 let. Datový soubor je dostupný v ČSDA. Datový soubor je dostupný v ČSDA.
- Frič, P. a Nekola, M. 2010. Cohesion and Sustainability of Democratic Elites. In Frič. P. et al. *Czech Elites and General Public: Leadership, Cohesion and Democracy*. Praha: Karolinum Press, str. 58 – 88.
- Frič, P., Pospíšilová T. a kol. 2010. *Vzorce a hodnoty dobrovolnictví v české společnosti nazačátku 21. Století*. Praha: Agnes.
- Frič, P. a Vávra M. 2012. *Tři tváře komunitního dobrovolnictví: neformální pomoc, organizovaná práce, virtuální aktivismus*. Praha: AGNES a HESTIA.
- Frištenská, H. 2010. *Česká cesta in Prostor 87/88*, Praha.
- Haddad, M. A. 2006. „Civic Responsibility and Patterns of Voluntary Participation Around the World“. *Comparative Political Studies*. 39 (10): 1220–1242.
- Hasenfeld, Y. and Gidron, B. 2005. Understanding Multi-purpose Hybrid Voluntary Organizations: The Contributions of Theories on Civil Society, Social Movements and Non-profit Organizations. *Journal of Civil Society*, Vol. 1, No. 2, pp. 97-112.
- Hora, J. 2014. „Dobrovolné hasičstvo slaví 150 let, loni přibýlo 10 tisíc členů.“ http://praha.5plus2.cz/dobrovolni-hasici-vyroci-150-let-dmq-prahar.aspx?c=A140305_175958_ppd-prahar_p2jos.
- Hustinx, L. and Lammertyn F. 2003. Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, Vol. 14, No. 2.
- Hustinx, L., Lammertyn, F. 2004. „The Cultural Basis of Volunteering: Understanding and Predicting Attitudinal Differences Between Flemish Red Cross Volunteers,“ *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 33: 4, 548-584.
- Keck, M., Sikkink, K. 1998. *Activists Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kovach, I., Kucherova, E. 2006. The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases // *Sociologia Ruralis*, Vol. 46, No. 1, pp 3-21.
- Kovach, I., Kucherova, E. (2009) The Social Context of Project Proliferation –The Rise of a Project Class // *Journal of Environmental Policy & Planning*, Vol.11, No. 3, pp 203-221
- McCarthy, J. D., Zald, M. N. 1973. *The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Micheletti, M. et al. 2004. *Political Virtue and Shopping*. New York: Palgrave.
- Navrátil, J., Pospíšil. M. 2012. Dreams of Civil Society after Twenty Years: The Case of the Czech Republic. Brno: CVNS. <http://c.ymcdn.com/sites/www.istr.org/resource/resmgr/wp2012/dreamcivilsoc.pdf>
- Perlín, R. 2004. Zájmové spolky na venkově. <http://denik.obce.cz/go/clanek.asp?id=6019729>
- Pestoff, V. A. 2009. *A Democratic Architecture for the Welfare State*. New York: Routledge.
- Petrová Kafková, M. 2012. *Dobrovolnictví seniorů jako součást aktivního stárnutí*. Sociológia – Slovak Sociological Review, 44(2), 2012.
- Petrova, T. and Tarrow, S. 2007. Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity.: The Puzzle of East Central Europe. *Comparative Political Studies*, 40, 1, 74-94.
- Pospíšilová, T. 2010. Organizace dobrovolnictví. In Frič, P., Pospíšilová T. a kol. 2010. *Vzorce a hodnoty dobrovolnictví v české společnosti na začátku 21. Století*. Praha: Agnes.

- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapsa and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Roller, E. and others *Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe 1990 – 2001*.
- Citováno dle: Mansfeldová, Z. a kol. 2004. *Civil Society in Transition: Civic Engagement and Nonprofit Organizations in Central and Eastern Europe after 1989*. In: A. Zimmer, E. Priler (eds.), *Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit-Organisations Work*, VS VERLAG Für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- SANEP 2013. Dobrovolní hasiči jsou podle Čechů nepostradatelní.
<http://www.protext.cz/zprava.php?id=19185>
- Sadílková, P. 2014. Dobrovolní hasiči z hlediska rozvoje sociálního kapitálu. Diplomová práce.
<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/138100/>
- Salamon L. M. et. al. 1999. So What? The Impact of the Nonprofit Sector in Comparative Perspective. Paper prepared for presentation at the 28 th Annual Conference of the Association fo Research on Nonprofit organizations and voluntary Action (ARNOVA), Arlington, VA, November 4-6.
- Scammell, M. 2000. „The Internet and Civic Engagement: The Age of the Citizen-consumer.“ *Political Communication* 17 (4): 351–355.
- Štukhejlová, J. 2013. „Zasahují celou noc a bez odměny.“ [online]. *Liberecký deník.cz*.
<http://liberecky.denik.cz/pozary/zasahuji-celou-noc-a-bez-odmeny-20130801.html>.
- Šťovíčková Jantulová M. 2005. *Analýza procesu profesionalizace v neziskovém sektoru očima jeho aktérů*. Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, 1/2005, s. 131–146.
- WEF, 2013. *The Future Role of Civil Society*. World Economic Forum.
http://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf
- Wuthnow, R. 1991. Tocqueville’s Question Reconsidered: Voluntarism and Public Discourse in Advanced Industrial Societies. In R. Wuthnow (ed.) *Between States and Markets: The Voluntary Sector in Comparative Perspective*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zittel, T. 2008. Participatory Engineering. Promises and Pitfalls’. In *Opening EU-Governance to Civil Society. Gains and Challenges*, edited by Dirk De Bièvre and William Maloney. CONNEX Report Series No 5. Mannheim.